

EGY HÉRODOTOSI NÉP IRODALMI SORSA*

Előadásom címének megfelelően, egy ókori nép *irodalmi* sorsának alakulását követjük nyomon évszázadokon, sőt évezredekken keresztül. A régészeti hagyaték vagy a szkíta (thrák) ethnogenezis kérdéseibe bocsátkozni eleve nem szándékunk; mindössze azt kíséreljük meg bemutatni, hogy mi haszonnal járhat egy jelentéktelen északi peremnép irodalmi említéseinek filológiai vizsgálata.¹

Az *agathyrsosok*ról lesz szó, a szkíta törzsek legnyugatibb ágáról, akik Hérodotos szkíta *logos*ában (IV 104, mikor a szomszédos szkíta törzsek — a taurosok, agathyrsosok, neurosok, androphagosok, gelónosok, budinosok és a sauromaták — királyai kénytelenek szembenézni a Dareios részéről fenyegető perzsa veszedelemmel) ezt olvassuk: «Az agathyrsosok igen elpuhult nép (*ἀβρότατοι ἀνδρῶν*), és rengeteg aranyholmit viselnek (*χρυσοφόροι τὰ μάλιστα*). Asszonyközösségben élnek, hogy testvérei és rokonai lévén egymásnak valamennyien, ne irigykedjenek egymásra, ne is gyűlölködjenek (*ἵνα κασίγνητοί τε ἀλλήλων ἔωσι καὶ οἰκίηοι ἐόντες πάντες μήτε φθόνῳ, μήτε ἔχθει χρέωνται ἐς ἀλλήλους*). Egyéb szokásaikban a thrákokhoz hasonlók.» (*τὰ δ' ἄλλα νόμοια Θορήξι προσεχωρήκασιν.*)

Érthető, hogy a Fekete-tengerparti görög települések lakói tudtak az Erdélyben élő agathyrsosok gazdagságáról. A hallomásból ismert népről könnyen gondolhatták, hogy annyi arany birtokában elkényesedett, elpuhult. A *ἀβρότατοι* megjelölés persze az arany ékszerekre stb. is vonatkoztatható és akkor annyit jelent, mint *ἀβρότατα ἐσταλμένοι* (vö. Lukianos, Dial. mort. 14, 2; Xen., Kyrup. VIII 8, 15). Ami az agathyrsosok asszonyközösségét illeti, valószínűleg az északi peremnépek leírásaiban Homéros óta szokásos eszményítés-sel van dolgunk. A *ἀβρότατοι* szót így is értelmezhetjük: távoli, a görögség gondjaitól mentes és — mint a testvéri egyetértésre utaló kiegészítésből kitétnik, — zavartalan társadalmi békére, *igazságosságra* törekvő nép. Egyrésztől tehát a mesés hyperboreusok² (l. pl. Pomp. Mela III 5, 37 *festo semper otio laeti*) vagy az eredetileg Hypereiában, azaz *valahol fent* (Északon, Kronos birodalmában?)

* A nesebari Eiréné-konferencián (1978. okt. 5-én) elhangzott előadás.

¹ Az agathyrsosokra vonatkozó adatok jó részét már hajdani disszertációmban összegyűjtöttem: Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken. Bp. 1936; vö. Harmatta J.: Forrástanulmányok Hérodotosz Skythikájához. Bp. 1941; M. Plezia: Hekataios über die Völker am Norden des skythischen Schwarzmeergebietes. Eos 50 (1959–60) 27 skk. 1. (további irodalommal).

² Vö. Daebritz: RE «Hyperboer» 274 skk.; H. Treidler: RE «Kronion pelagos» 354.

képzelt phaiaxok³ vonásait fedezhetjük fel bennük (vö. Lukianos, De salt. 13 *ἀβροῦς τε ὄντας καὶ ἐν πάσῃ εὐδαιμονίᾳ διατρέβοντας*, itt említhetjük esetleg Nysát, a gyermek Dionysos dajkáinak — *Nῦσαι* — Thrakiával is azonosítható mesés országát),⁴ másrésről Platón eszményi államára is gondolhatunk, ahol (Pol. V 461 d—e) a *κοινωνία γυναικῶν τε καὶ παιδῶν* folytán minden idősebb férfit apának, minden fiatalabbat fiúnak, minden hasonló korút testvérnek neveznek.⁵ Ugyanezt találjuk Ephorosnál (frg. 42 Jac. = Strab. VII c. 302) és Poseidóniosnál (Strab. VII c. 300) a homérosi *Abioi*, vagy a damaskosi Nikolaosnál (frg. 104 Jac.) a *Galaktophagoi* népéről: *εἰσὶ δὲ καὶ δικαιοτάτοι κοινὰ ἔχοντες τὰ τε κτήματα καὶ τὰς γυναικᾶς* . . . Értelmezésünk mellett szól az is, hogy Hérodotos a szomszédos getákat hasonló (idealizáló) jellemzéssel (IV 93) *ἀνδρηότατοι καὶ δικαιοτάτοι*-nak említi. Idegen népeknek ez a meghökkenítő eszményítése tér vissza majd — egyebek közt — Tacitus Germaniájában a *Chauci* törzsével kapcsolatban (c. 35), sőt még később is.

Az *ἐπίκουρος μῆξις* különleges szokására az antik néprajz kezdettől fogva felfigyelt.⁶ Ezt a megfigyelést aztán vagy eszményítették (mint pl. a platóni államelméletben), vagy elvetendő, «állati» szokásnak minősítették (mint pl. Hérodotos *más* népekkel kapcsolatban: III 101 vagy IV 180), vagy pedig drasztikus módon vígjátéki elemként hasznosították (l. pl. Arist., Ekkl. 610 skk.). Egyáltalán: a vígjátékirók örömezt kaptak olyasmin, amit a történetírás atyja idegen népek különös szokásaként említésre méltónak talált, mert közönségük figyelmében és tetszésének nyilvánításában biztosak voltak. Így hasznosította például Aristophanés (Acharn. 92 skk.) komikus ötletként «a király szemének» (*βασιλέως ὀφθαλμός*) a perzsa birodalomban szokásos címét, ill. intézményét (Aisch., Pers. 979 sk.; Hérod. I 114; Xen., Kyrup. VIII 2, 10 skk.; Plut., Artox. 12); ugyanígy a nagykirályi rezidenciának évszakok szerint történő áttelepítését (*ibid.* 81 sk., vö. Xen., Anab. III 5, 15), vagy például a «kancafejő» szkiták fejési eljárását (Hérod. IV 2 *φρσητήρας* . . . *ὄστεινονς ἐσθέντες ἐς τῶν θηλέων ἵππων τὰ ἄρθρα φρσῶσι τοῖσι στόμασι, ἄλλοι δὲ . . . ἀμέλγουσι*, vö. Acharn. 862 sk. *ὕμεις δ', ὅσοι Θείβαθεν ἀβληται πάρα, τοῖς ὄστίνοις φρσητε τὸν προωκτὸν κνός*).

Ebben az összefüggésben válik értelmessé és érdekessé az exotikus agathyrsosok athéni fogadtatásának egy nem-irodalmi emléke. Az ún. Pistoxenos-festőnek egy csészéjére gondolunk, amelyen az északi barbároknak, J. D. Beazley körültekintő fogalmazása szerint⁷ is «valószínűleg» agathyrsosoknak öltöztetett táncosok *thyrsos*-okat tartanak a kezükben, «die mit Efeuranken umwunden sind und oben in ein rot gemaltes männliches Glied ausgehen.» H. Bulle értelmezése szerint valami olyan vígjáték ábrázolásával lehet dolgunk, amely Héraklésnek szkíta földön végrehajtott hős- és szerelmi tetteit vitte színpadra,

³ Vö. *H. v. Geisau*: Kl. Pauly IV 689 sk.

⁴ *W. Fauth*: Kl. Pauly II 77.

⁵ A Hérodotos-helynek Platónnal és Aristophanésszel (Ekkl.) megállapítható összefüggéséről vö. pl. *A. Diès* bevezetését Politeia-kiadásához (Coll. G. Budé, Paris 1932), XLVIII skk.; *M. Hadas*: Utopian sources in Herod. Class. Phil. 30 (1935) 120 sk.; az újabb «Utopia-irodalom» ismertetése: *H. Volkmann*: Kl. Pauly V 1083 sk.

⁶ Vö. *K. Trüdinger*: Studien zur Gesch. der griech.-röm. Ethnographie. Diss. Basel 1918.

⁷ *J. D. Beazley*: Attic Red-fig. Vase Painters.² Oxford 1963. 1672; vö. *H. Bulle*: Zum Pothos des Skopas. JDAI 56 (1941) 137 skk.; *F. v. Lorentz*: RE «Thyrsos» 750.

és amelyben a kar tagjai «*agathyrsoi*»-ok voltak.⁸ Ha Bulle további — erőltetett — fejtegetéseit túlzásnak tekintjük is, kezdeményezését — színi jeleneteknek vázaképek bevonásával történő rekonstruálási kísérletét — nem egy esetben hasznosnak véljük, agathyrsoinkkal kapcsolatos eredményeiből pedig annyit mindenképpen elfogadunk, hogy a klasszikus kor athéni közönsége biztosan ismerte a jellegzetes szkíta viseletet és ismerhette az agathyrsoiok nevét is. A Pistoxenos-festő ábrázolása nyomán arra gondolhatunk, hogy ez a név — akárcsak a «lófejő» *Ἰππημολοί*, a «tejivó» *Γλακτοφάγοι*, az «emberevő» *Ἀνδροφάγοι* vagy a «fekete ruhás» *Μελάγγλαινοι*, — jelentéssel bírt, amennyiben «a helytállásban csodálatraméltó» Agamemnón (vö. Plat., *Krat.* 395 a) vagy a «nagyeszű» Agamédé (a varázsló Médeia párja, másképpen Perimédé; vö. az építőművész Agamédész nevével is) stb. mintájára olyan képzettársítást indíthatott meg, amely az ó-komédia világától igazán nem idegen, és amelyet a Pistoxenos-festő thyrsoi félreérthetetlenül dokumentálnak.

Ami már most a *folytatást* illeti, szükségtelen volna itt általánosságban bölcselkedni az ión *historiá* VI–V. századi kivirágzását követő visszaeséséről, az egyszer megszerzett tudásanyag elcsenvezéséről. Tény, hogy a hihetetlen távlatokat nyitó kezdeményezéshez képest a későbbi teljesítmények — átmenetileg — elmaradnak felajzott várakozásunk mögött. A makedón világhódítás is elsősorban Kelet felé irányult, és két nép történelmi jelentőségű megmozdulása biztosan nem járult hozzá a «szkíta» Északról annak idején szerzett ismeretek bővüléséhez, de még csak megtartásához sem. Egyrészt a szármaták előnyomulására gondolunk, akik a IV. század negyvenes éveiben lépték át a Dont, hogy aztán fokozatosan a szkíta uralkodó réteg helyébe lépjenek,⁹ másrészt a keltákra, akiknek balkáni behatolása óta a görögység szárazföldi kapcsolatai az Adria és az Alduna vidékével jórészt megszakadtak.¹⁰ A Hekataiosnál és Hérodotosnál is gyakran csak közvetett, hozzávetőleges értesülések még szegényesebbé válnak; helyettük alaptalan kitalálások, sejtések, mesés képzetek furakodnak be a köztudatba, mint például az, hogy a Balkán-félsziget északon földszorossá szűkül, ahol egy magas hegycsúcsról mindkét tengert lehet látni, vagy a Duna szétágazása az Adria felé. Ezt a fantasztikus kitalálást már Skylax *Periplus*-ának átdolgozójánál (c. 20), Theopomposnál (Strab. VII c. 317), sőt Aristotelésnél is (Hist. an. VIII 13) megtaláljuk, és hiába válik a vidék a római birodalom szerves részévé, az egyszer «kanonizálódott» kuriózum még a VI. század derekán (Prokopiosnál: *Aedif.* IV 1 p. 104) is felbukkan.¹¹

Agathyrsoink, akik Hérodotos korában «egyéb szokásaikat tekintve a thrákokhoz hasonlítottak» (vö. Apollónios Rhodiosnak a Duna alsó folyása mentén lokalizálható *Θορήξιν μυγάδες Σκύθαι*-ával, IV 320), mint még létező nép, csak egyetlen egyszer fordulnak elő az irodalomban. A «Problémák» egy helyén (19, 28) Aristotelés a következő kérdést veti fel: *διὰ τί νόμοι*¹² *καλοῦνται οὕς*

⁸ Vigjátéki jelenetek képzőművészeti ábrázolásáról vö. pl. *A. Lesky*: *Gesch. der gr. Lit.*³ Bern—München 1971. 486 sk. («Lovagok» ábrázolása egy feketealakos vázán.) Monografikus igényrel: *A. D. Trendall—T. B. L. Webster*: *Illustrations of Greek Drama.* London 1971. (Pl. I 9: «lovagok», I 12: «madarak» stb.) L. alább, a 20. jegyzetet is.

⁹ Vö. *K. Kretschmer*: *RE* «Scythae» 941; *J. A. H. Potratz*: *Die Skythen in Südrussland.* Basel 1963. 180 skk.

¹⁰ Vö. *Mócsy A.*: *RE Suppl.* IX «Pannonia» 527.

¹¹ Idézi *Mócsy A.*: *ibid.* 521.

¹² A *nomos* (mint műfaj) irodalmát l. *L. Richter*: *Nomos.* Ein Beitrag zur griech. Musikgeschichte. *Forschungen und Fortschritte* 41 (1967) 114, 4. j.

ἄδουσιν; ἢ ὅτι πρὶν ἐπίστασθαι γράμματα, ἦδον τοὺς νόμους, ὅπως μὴ ἐπιλάθωνται, ὥσπερ ἐν Ἀγαθύροις ἔτι εἰώθασιν; Honnan származik ez az értesülés? Kinek tulajdonítandó a «probléma», Aristotelésnek-e, vagy iskolájának? Bizonytalan-ságban tapogatózunk. Csak annyit tudunk, hogy a mester vezetésével folyt a «barbár szokások» (νόμιμα βαρβαρικά)¹³ gyűjtése is; tudjuk, hogy Aristotelés foglalkozott — egyebek közt — bizonyos *bestiola*-kkal, amelyek a Hypanis (Bug) folyó vidékén csak egy napig élnek (Cic., Tusc. I 39,94, vö. Arist., Hist. an. V 19); közelebbi részleteket nem sikerül tisztáznunk. Érdekes mindenesetre, hogy itt is a *törvényekről* van szó, amelyekről ez a nép nem akar megfeledkezni. Újjonnan szerzett ismeretekről aligha beszélhetünk: a Philippos és Nagy Sándor hadjáratairól szóló beszámolókbán, vagy Lysimachos és Zópyrión vállalkozásai-val kapcsolatban már nem történik említés az agathyrsosokról. A hajdani szkíta uralkodórétég elvesztette kiváltságos helyzetét és hovatovább beleol-vadt a meghódított népbe.¹⁴

C. Patsch feltevése¹⁵ szerint egyes szórványok esetleg Traianus koráig is megmaradtak. Ezt az ötletet az a tény, hogy rabszolgák, felszabadítottak és utódaik neveiben az *Agathyrsos* (-us) elem itt-ott megtalálható, korántsem teszi bizonyossá: olyan név pl., mint *Π. Ἰούλιος Τιβέριος Ἀγαθύροσος*, semmiképpen sem jelölhetett «a két daciai hadjáratban közvetlenül vagy közvetve foglyul ejtett» személyt. A rabszolganeveknek ugyanazzal a típusával van itt is dol-gunk, mint amilyen a közismert *Afer, Davus, Geta, Lydus, Scythes, Syr(isc)us, Thrax* stb. A *nevük* mindenesetre fennmaradt: így — a puszta név álarca mögött: *o quanta species...* — vegetálnak hosszú századokon keresztül a későbbi földrajzi kivonatokban és egyáltalán az irodalomban.

Leggyakrabban továbbra is az oikumené peremnépeinek kijáró eszmé-nyítés fényében¹⁶ tünedeznek fel. Úgy élnek az emberek képzeletében, mint az Ilias derék aithiopsai (I 423), az «igazságos» abiosok (XIII 6 *δικαιοτάτοι ἀνθρώπων*) vagy a hyperboreusok: mint Apollón igazságot és békét kedvelő, boldog népe.¹⁷ Ilyen összefüggésben szerepelnek például Vergiliusnál (Aen. IV 146), mint *picti Agathyrsi*. Wilamowitz merész sejtése szerint¹⁸ Vergilius «egy tudós hellénisztikus költőnek köszönhette a fölöttébb keresett képet, amint a Délos szigetére hazatérő isten (Apollón)... a karokat újból fellépteti: az ünnepi küldöttségben megjelennek a krétaiak, a Kyklas-szigetsoport urai, a dryop-sok... és az agathyrsosok, vagyis hyperboreusok, akiknek az isten téli tartó-zkodására formált igénye éppen elutasításra talált.» (?) A «tudós hellénisztikus költő» talán Apollónios Rhodios lehetne,¹⁹ bár az Argonautika ide vonható hasonlata (I 307 skk.) Vergiliuséhoz képest meglehetősen színtelen, — majd-hogynem csak Apollón kultuszhelyeinek száraz felsorolása. A szóbanforgó

¹³ Vö. Varro, De l. L. VII 3,70; Cic., De fin. V 4, 10.

¹⁴ Vö. C. Patsch: Die Völkerschaft der Agathyrsen. Anz. Akad. Wiss. Wien, Phil.-hist. Kl. 62 (1925) 76.

¹⁵ C. Patsch: Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Trajan.S.—B. Wien, Phil.-hist. Kl. 217/1 (1937) 123 skk.

¹⁶ Vö. A. Riese: Die Idealisierung der Naturvölker des Nordens in der griech. u. röm. Litt. Progr. Frankfurt a. M. 1875.

¹⁷ Vö. Daebritz: RE «Hyperboreer» 270 skk., különösen 273.

¹⁸ Hermes 38 (1900) 578.

¹⁹ Vö. Macrobi., Sat. V. 17 (Maro) *non de unius racemis vindemiam sibi fecit... adeo, ut de Argonauticorum quarto, quorum scriptor est Apollonius, librum Aeneidos suae quartum totum paene formaverit, ad Didonem vel Aenean amatoriam continentiam Medaeae circa Iasonem transferendo.*

Aeneis-hely (IV 141 skk. *ipse ante alios pucherrimus omnes... Aeneas... qualis ubi... Delum maternam invisit Apollo instauratque choros...*) — funkcióját tekintve — pontosan megfelel Dido korábbi megjelenítésének (I 496 skk. *regina... forma pulcherrima Dido... qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynti exercet Diana choros...*), amely viszont tudvalevőleg a homérosi Nausikaa-hasonlat (Od. VI 102 skk. *οἷη δ' Ἀρτεμις εἶσι κατ' οὐρεα ἰοχέαιρα...*) átformálása. Az a tény, hogy a Vergiliustól (IV 146) Apollón tisztelőiként felsorolt népek között a várható hyperboreusok helyett (vö. Hérod. IV 33 skk.) a mi agathyrhosainkat találjuk, mutatja, hogy Hérodotos szkíta törzse időközben holmi megfoghatatlan, mesebeli néppé — a távoli Észak képviselőjévé, ill. kellékévé — halványult.

Az előbbi Vergilius-helyhez írott Servius-kommentár így hangzik: (*Agathyrsi*) *populi sunt Scythiae, colentes Apollinem Hyperboreum... picti autem non stigmata habentes... sed pulchri, hoc est cyanea coma placentes.* (A mondat utolsó része külön kitérést igényelne, vö. Plin., Nat. hist. IV 88.) Jellemző a scholiasta eljárására, hogy egy másik Vergilius-sorhoz (Georg. II 115 *Eoasque domos Arabum pictosque Gelonos*) ugyanezt a magyarázatot fűzi, csak *non* nélkül, de a kérdéses Aeneis-helyre való utalással: *stigmata habentes populi Scythiae, ut* (Aen. IV 146) *pictique Agathyrsi.*

A tetoválás szokását Hérodotos az északi thrák törzsekkel kapcsolatban (V 6) említi (vö. Cic., De off. II 7, 25 *compunctum notis Thraeciis*),²⁰ de kimutatható a szkítáknál is.²¹ Így hát az agathyrhosok *picti* megjelölésén sem csodálkozhatunk; legfeljebb Vergilius olvasói sem tudták pontosan, hogy tulajdonképpen miről is van szó. A Servius-kommentárban megfigyelt ellentmondás ennek a bizonytalanságnak a jele. A sok tanulságos adat közül csak egyet említünk: a késői Avienus — Serviusszal egyetemben a Symmachus-kör tagja és Macrobius «Saturnaliai beszélgetéseinek» partnere — a régiek tudományát felelevenítő verses kompendiumában (Descriptio orbis, 447. sor) a *picti* jelzõt így értelmezi: *praecinctique sagis semper pictis Agathyrsi*, vagyis mint északi nép — a *Sarmata, Germani, Geta Bastarnaeque feroces*-szel (441), az *acer Alanus*-szal, a *Melanchlaeni* (445 *dira gens*), *Neuri celerisque Geloni*-val (446) együtt — a *hideg miatt kényszerülnek «mindig tarka köpenyekbe burkolózni»*. Hasonlóképpen mondja őket Priscianus «Periegesis»-ében, vagyis Dionysios Periegetés tanköteményének, az Avienustól is lefordított *Περὶ γῆς τῆς οἰκουμένης*-nek latin változatában egyszer *picti*-nek (302, egy társaságban a *Melanchlaeni, Geloni, Neuri* és *Hippemolgi* népével, valamint az elsőnek említett *Agau*-val, akik a homérosi *ἀγᾶνοι Ἰππημολγοὶ* jelzőjéből léptek elő mondva csinált néppé), majd néhány sorral alább (311) *fortes*-nek: *adamanta legunt fortes Agathyrsi* (ugyanígy Ammianus hagyományos népfelsorolásában, XXXI 2, 14: *apud quos adamantis est copia lapidis*), miután az imént említett Dionysios — más mesebeli népekkel

²⁰ Vö. P. Wolters: *ΕΛΛΗΦΟΣΤΙΚΤΟΣ*. Hermes 38 (1900) 273,2. Az, amit Wolters itt (267 skk.) a mainasok tetovált szarvasünő-díszével (vö. Eur., Bacch. 111; W. Fauth, Kl. Pauly II 80) kapcsolatban az ide vonatkozó vázaképekről és irodalmi adatokról ír, az agathyrhosok ábrázolása szempontjából is tanulságos. Ezt mondhatjuk el a tanulmányának címében szereplő *Ἐλλαφόςτικτος* névről és viselőjének athéni sorsáról is (vö. Lys. XIII 19): «Hazájában (ti. Thrákiában) a tetoválás *disz* volt (vö. Hérod. V. 6), ... Athénban *csúfnév* lett belőle.»

²¹ Vö. H. W. Haussig jegyzetét a Horneffer-féle Hérodotos-fordítás (Kröner Verlag, 4. kiad., Stuttgart 1971) imént id. (V 6) helyéhez: «Die Sitte des Tätowierens ist Thrakern und Skythen gemeinsam...», utalással a legújabb szkíta kurgán-leletekre.

együtt — már Hadrianus korában az ismeretlen Északra, az Ókeanos és a Rhipaia-hegység tájaira utalta őket (318 sk.): ἀδάμαντά τε παμφανόοντα ἐγγύθεν ἀθροίσεως ὑπὸ ψυχροῦς Ἀγαθόρσοις. Priscianus és Dionysios tankönyvként használt költeményeinek köszönhetik, hogy aztán ott «éltek» a középkor egész folyamán.

Lényük másik oldalát rövidebben magyarázhatjuk. A Dionysiosnál olvasható jelző (ψυχροί) érthetővé teszi, miért válnak «bátrakká» Priscianusnál a Hérodotos korában «elpuhult» agathyrsosok: mert — mint a messze Északon képzelt nép — a hippokratési milió-elmélet sablonja szerint bensőleg is nyilván csak vadak, durvák, harciasak lehetnek. A mediterraneumi fogalmak szerint hideg Észak szinte általános, hagyományszentelte képéről van szó, ahogyan ezt a régiek — elsősorban Hérodotosnak és a περί ἀέρων ὑδάτων τόπων c. írat szerzőjének szkíta ábrázolásai nyomán — a szkíta, azaz északi földekről és lakóikról képzelték. Bár a megfigyeléseknek volt reális alapjuk, a nagyszabású elméleti rendszerezés Észak-képét a tetszetős, ill. nagyon is ijesztő túlzások teljességgel eltorzították.

Thrákok, geták, szkíták — mindezek a nevek az ókor emberének ugyanazt juttatták az eszébe: a hideg földrészt, és amit a testi-lelki adottságokat a klimatikus tényezőkkel magyarázó hippokratési elmélet értelmében a hidegtől elválaszthatatlannak gondoltak: a harciasságot, kegyetlenséget. Ennek a külső és a belső világ tényeit összefüggéseikben értelmezni akaró elméletnek legtöbörébb — költői — megfogalmazását Lucanus Pharsaliájában (VIII 363 skk., a pharsalosi csatavesztés utáni haditanács stratégiai eszmeifuttatásában) találjuk:

*omnis in Arctois populus quicumque pruinis
nascitur, indomitus bellis et mortis amator;
quidquid ad Eoos tractus mundique teporem
ibitur, emollit gentes clementia caeli.*

Vergilius lelkesült látomásában (Georg. III 339 skk., de főleg II 109 skk., az «Italia dícséretében») Italia — mint az εὐχρασία τῶν ἀέρων hazája²² — a két véglet között foglal helyet; mindannak az áldásnak, amit Italia népei élveznek, az ellenkezőjét, elviselhetetlen hiányát panaszolja Ovidius Tomiban: *quid melius Roma? Scythico quid frigore peius?* (Ep. ex P. I 3, 37.)²³ Így érthető, hogy Rómában a hérodotosi gelónosokat (*Geloni*) nemcsak — az agathyrsosokhoz hasonlóan — «tetováltak» (Verg., Georg. II 115 *picti*) vagy — mint afféle szkíta népet — «nyilasnak» («tegzesnek», *pharetrati*: Hor., C. III 4, 35) képzelték: ha egyszer olyan «távoliak», «világvégiek» (*ultimi*: Hor., C. II.20, 18), akkor mint a «hideg» északi táj (Hor., C. I 26,4 *gelida ora*) lakói, eleve *félelmetesek* is. (Vö. az utóbb idézett óda kezdősorainak az Északot festő kifejezéseivel: *tristitia et metus, protervi venti, quis sub Arcto rex gelidae metuatur orae, quid Tiridaten terreat* . . .) Így váltak a «valahol fent, Északon» képzelt agathyrsosok is «kegyetlennek», «vaddá», amint például Iuvenalisnál (X 125, a *terribiles Cimbrí* és a *Sauromatae truces* társaságában) olvassuk róluk: *immanes Agathyrsi*.

De térjünk vissza még egy pillanatra az attikai vígjáték agathyrsosaihoz! A Pistoxenos-festő csészéjén ábrázolt északi barbároknak, mint phallikus

²² Idevágó szöveginterpretációink: Von Hippokrates bis Vergil. A «Vergiliana» c. gyűjt. kötetben (Roma Aeterna 3, szerk. H. Bardon és R. Verdière, Leiden 1971), 41 skk.

²³ Vö.: *Stygias detrusus in oras*. Acta Ant. Hung. 1 (1952) 459 skk.

θηροσοφορος-oknak az aga-thyrsosokkal való azonosítását tovább erősíti az a Peisandros-töredék (frg. 2 Dübner), amely szerint az illető népet ἀπὸ τῶν θύρσων τοῦ Διονύσου nevezték el így. A mi szempontunkból szinte nem is fontos, hogy ezt a töredéket a korai (kamirosi) vagy a kései (larandai) epikusnak tulajdonítjuk-e.²⁴ A kérdéses Macrobius-hely (Sat. V 2, 4: Theokritos, Hésiodos és Aratos említése után Peisandros úgy szerepel, mint akitől Vergilius szinte szó szerint — itt is *paene ad verbum* — vette át az Aeneis II. énekének anyagát, *cum Sinone suo et equo ligneo ceterisque omnibus*) bajosan támogathatja R. Keydell feltevését, amely szerint a «Saturnaliai beszélgetések» Eustathiusa a későbbi Peisandrosra gondolt. A népetimológiát — Ἀγάθηρσοι ἀπὸ τῶν θύρσων — mindenesetre dokumentálnak tekinthetjük, és ezen az alapon Valerius Flaccus Argonauticájának egy érdekes helyét is eredményesebben próbálhatjuk meg vallatóra fogni.

A VI. ének elején olvasható — meglehetősen zavaros — epikus igényű seregszemlére gondolunk (VI 33 skk.):

*Hinc age Rhipaeo quos videris orbe furores,
Musa, mone, quanto Scythiam molimine Perses
concierit . . .*

ahol a sok — Hérodotosból ismerős — szkíta rekvizitum (mint például a kígyólábú nimfától született *Colaces*; *Maeotia pubes*, *Gerus*, *Hylaea gens*, *Sindi* stb.) közepette ott találjuk a *raptor amorum Neurus*-t (121 sk.), az eszményített *Arimaspus*-t (130 sk. *qui tua iugera nondum eruis, ignotis insons Arimaspe metallis*)²⁵ vagy *Auchates*-t (132). Ezután következik a minket érintő részlet (134 skk.):

*Non ego sanguineis gestantem tympana bellis
Thyrsageten cinctumque vagis post terga silebo
pellibus et nexas viridantem floribus hastas.
Fama ducem Iovis et Cadmi de sanguine Bacchum
hac quoque turiferos, felicia regna, Sabaeos,
hac Arabas fudisse manu, mox, rumperet Hebrī
cum vada, Thyrsagetas gelida liquisse sub Arcto . . .*

A *Thyrsagetae* népe tehát Bacchus *thyrsos*-át hordozza és *vagis pellibus* vonul a véres csatákba, mint ahogy Avienus agathyrsosai is *sagis pictis* védekeznek a hideg ellen, és egyáltalán az északi-északkeleti barbárok jellegzetes ruházata ez a *vestis fluitans* (vö. Tac., Germ. 17, 1 *veste fluitante, sicut Sarmatae ac Parthi*; Ov., Tr. V 7, 49 *pellibus et laxis . . . bracis*; Tac., Hist. II 88, 3 a Róma utcáin kószáló germánok «szörnyű látványáról»: *tergis ferarum horrentes*). A költő szerint ezek a «thyrsoshordozók» az isten világhódító hadjáratai után maradtak a hideg északi országban. Itt biztosan nem a hérodotosi (IV 22) *Thyrsagetai*

²⁴ Vö. R. Keydell: Hermes 70 (1935) 301 skk.; Kl. Pauly IV 588.

²⁵ Vö. Tac., Germ. 5,2 *argentum et aurum propitiine an irati di negaverint, dubito*. (A. Gudeman kommentárja szerint: «ein in verschiedenen Fassungen häufig wiederkehrender ethnographischer Gemeinplatz.») A Valerius Flaccustól eszményített mesés nép Luca-nusnál (VII 756) a felsorolás változatossága kedvéért nem «bányássza», hanem csak a föld felszínén «gyűjti» (*legit summis harenis*) az aranyat: vagyis a két hérodotosi aranyásómese (III 102 és IV 13, ill. 27) keveredik. (Az előbbiről l. Haussig megjegyzését: i. m. 765.)

vadásztörzseivel van dolgunk, még kevésbé a magyarság vélt őseivel,²⁶ sem — a név második felére gondolva — a getákkal, hanem egy évszázados etimológiai játszadozással: Valerius Flaccus *Thyrsagetes*-ét és róla elnevezett népét bízvást összefüggésbe hozhatjuk a Hérodotosból ismerős, de a népi hagyományban is élő *agathyrsosok*kal.²⁷

Most már csak néhány szót az agathyrsosok még későbbi sorsáról. «Szűkös adataink közül egy sem jogosít fel bennünket arra, hogy (az agathyrsosok) északi vándorlásában kételkedjünk» — írta annak idején régészeti hagyatékuk és a rájuk vonatkozó irodalmi adatok szakértője, az osztrák Rösler.²⁸ (Ez volt a véleménye Ábel Jenő tanárának, Fröhlich Róbertnek is.)²⁹ Mi meggyőződhetünk róla, hogy az erdélyi agathyrsosok sehova sem vándoroltak el, legfeljebb a költői képzelet virányaira vagy az ó-komédia közönségének mulattatására, majd később holmi földrajzi kompendiumokba.³⁰ Ilyen előzmények után helyezte el őket a bizánci Johannes Tzetzes (Chil. VIII 222) az északi szél hazájába, az Aparktiás és a Boreas közé, hogy aztán — mintegy hibernált állapotukból — a humanisták tudóskodó írásaiban rövid időre feltámadjanak.

Ennek a továbbélésnek dokumentumait már nem nyomozzuk. Csak három szerzőt emelünk ki. Az egyik Antonio Bonfini, aki a «Rerum Hungaricarum decades» elején (I 1, 17, vö. 142) lehetőleg mindazokat a népeket felvonultatja, amelyekről az elérhető ókori vagy újabb szerzők műveiben olvasott, — természetesen az agathyrsosokat is (Hérodotos, de inkább Pomponius Mela és az id. Plinius alapján). Kár, hogy Heltai Gáspár, aki «Az magyaroknak dolgairól» írott krónikájában (1575) Bonfini decasait a hazai közönség szélesebb rétegei

²⁶ Vö. J. Marquart: Die ältesten Berichte über die Magyaren. Leipzig 1903, 55 (*Tomaschek* nyomán); A. Herrmann: RE «Lyrkai» 1386 és «Thyrsagetai» 755; K. Kretschmer: RE «Scythae» 932.

²⁷ Az eposzi — és általában: költői — név-formálás rejtélyeinek megfejtéséhez vö. H. Morland kísérleteit: Die Carmina des Horaz in der Aeneis. Symb. Osl. 42 (1968) 102 skk.; «Hor.», «Verg.» und andere Gestalten der Aeneis. Uo. 43 (1969) 57 skk.; Zu einigen Stellen der Aeneis. Uo. 48 (1973) 7 skk. Morland a «sajátos vergiliusi képzettársítások» nyomozása közben gyakorta elveti a súlykot, de a költői névadás technikájának és lehetőségének vizsgálata — főleg F. X. M. J. Roiron (L'imagination auditive de Virg. Paris 1908) nyomán — itt-ott Valerius Flaccus «csinált» neveinek értelmezésében is segíthet. — A vergiliusi személynevek «sajátos funkciójáról» és «code-szerű utalásairól» legújabbban Th. Köves-Zulaufrt: Camilla. Gymn. 85 (1978) 408 (irodalommal).

²⁸ Roesler: Die Geten und ihre Nachbarn. S.—B. Wien, Phil.-hist. Kl. 44 (1863) 147; cáfolása: C. Patsch: Die Völkerschaft der Agathyrsen. Anz. Akad. Wiss. Wien 62 (1925) 77,3. j.

²⁹ Fröhlich R.: Külföldi adatok az archaeológiához. Kútforrások: Az agathyrsok. Arch. Ért. 3 (1883) 181 skk., különösen a 190 skk. l.; vö. EphK 10 (1886) 22.

³⁰ A klasszikus irodalomban öröklődő régi népnevek modern félremagyarázásairól külön tárcát írhatnánk. Itt csak két példát említnék. A «Non semper imbres...»-óda *Geloni*-ját (Hor., C. II 9,23) A. Kiessling még helyesen magyarázta («der Name der Geloner, eines schon von Herod. IV 108 fg. erwähnten Skythenvolkes... hat bei den Dichtern der aug. Zeit fast die aller übrigen europäischen Skythenstämme aufgesogen»), míg R. Heinze a későbbi kiadások szövegét *rosszabba* módosította: «ein schon von Her. IV 108 fg., aber dann lange nicht mehr erwähnter Skythenstamm, werden (sc. die *Geloni*) als Nachbarn der Daker an der Nordgrenze des röm. Reichs von H. ... und Virgil ... öfters genannt; sie sind offenbar damals zuerst in den Gesichtskreis der Römer getreten.» Vagy amint W. Seyfarth a modern kétnyelvű Ammianus-kiadásban (ad XXII 8,31) az agathyrsosok kilétét magyarázza: «ein zwischen den pontischen Skythen und dem karpatischen Bergland wohnendes Volk; sie trugen Goldschmuck und Diamanten, tätowierten sich und färbten sich die Haare blau.» Erre írta annak idején Ábel Jenő több könyvbírálatának lezárásául: *Sapienti pauca*.

számára feldolgozta, a rengeteg obskurus népnévből egyebek közt az agathyr-sosokét is elhagyta, mivel úgy tetszett neki, «hogy az együgyű magyarnak ezek nem szükségesek. A finnyás olvasóknak vagyon deák Bonfiniusok: ott megolvashatják, ha igen nagy kedvek vagyon hozzá.» Ezért nem szerepelnek a magyarság historiográfiai ősei között, míg például a hérodotosi *budinosok* szerepéhez jutottak: a tudálékos humanista etimológia (Bonf. I 1, 362) szerint *Buda* az ő nevüket őrzi.

A fentebb (168) említett későantik földrajzi tanköltemények hagyományos adatai kísértének még *J. Honterus* «Rudimenta cosmographiae»-jában (1530 óta több kiadásban) is. Az «északi» folyók (Amasus, Visurgis, Albis, Rhenus, Odera, Danubius) felsorolása után a Göncöl szekere alatt (*sub stellis geminae Ursae*) elterülő «havas Scythia» népei következnek: elsőnek a «rég» agathyr-sosok (*veteres Agathyrsi*), a thyssageták és a hérodotosi jelzőből (IV 18 *Σκῆθαι γεωργοί*) *rigidi Georgi*-vá önállósult nomádok, a geták és a «nyilas» gelonusok (*sagittiferi Geloni*) stb., majd a lengyelek, poroszok és lívek említése után a lóevő (! *hippophagi* a *Hippemolgi* és *Androphagi* kontaminálása) moschusokkal szomszédos Russia.

Végül a XVI. század első évtizedeiben verselő Francesco Berni «Burleszk költeményeiből» (Poesie burlesche) idézünk egy szakaszt:

O Muse, o Febo, o Bacco, o *Agatirsi*,
Correte qua, che cosa sì crudele
Senza l'ajuto vestro non puo dirsi...

Valóban burleszk rím, burleszk ötlet, amely azonban a tárgyalt agathyr-sosok Apollónnal és Dionysos-szal képzelt kapcsolatainak gondolatát még a humanis-ták korában is tanúsítja és így alkalmasnak vélhetjük arra, hogy egy antik nép irodalmi sorsáról szerkesztett szemlénket ezzel zárjuk.*

* *Korr.-jegyzet:* A *picti Agathyrsi* xázafestészeti dokumentumait (168. l.) legújab-ban *K. Zimmermann* tekintette át: *Tätowierte Thrakerinnen auf Vasenbildern*. JDAI 95 (1980) 185 sk., irodalom a 165.6. jegyzetben. — A befejezésben említett újkori adatokhoz: agathyr-sosainkkal *K. Celtis* (ed. *F. Pindter*, v. 53 sqq.) is — Erdélytől É-ra, a *duri Geloni* után, valahol a Tanais forrásvidékén, a mazoviai bölények szomszédtságában, egyszóval a világ végén (*quos ultimus orbis angulus abscondit*) találkozunk.